

ТРАДИЦІЯ ІСИХАЗМУ ТА НАРОДНА (МИРСЬКА) РЕЛІГІЙНА ОБРЯДОВА ПОВЕДІНКА ГРЕЦЬКОГО НАРОДУ

THE TRADITION OF HESYCHASM AND THE FOLK (SECULAR) RELIGIOUS RITUAL BEHAVIOUR OF THE GREEK PEOPLE

Ісихастський та філокалічний («добротолюбний») рух, який наприкінці XVIII — на початку XIX ст. поширився з Афону на острови Егейського моря, збагатив та змінив духовно-релігійне обрядове життя та поведінку їхніх мешканців [Γιανναράς, 1992, с. 206–235]. Щоб зрозуміти, чи вплинула традиція ісихазму на народну релігійність грецького народу, ми можемо дослідити, чи мають ісихастське коріння звичаї, які описує у своїх творах яскравий представник грецької етнографічної традиції, прозаїк Олександр Пападіамантіс. Цей автор подав у своїх текстах описи багатьох різноманітних звичаєвих проявів грецького народу — як своїх земляків, так і міського населення Афін, де він прожив значну частину життя [Βαρθολώνης, 2006, с. 135], та практично наслідував життя на основі ісихастських принципів і традицій.

У дослідженні проаналізовано спосіб, яким ісихастська традиція, що почалася зі Святої Гори (Афон) і через отців ісихастів поширилася в багатьох грецьких регіонах, вплинула на формування звичаїв грецького народного релігійного життя. Для цього розглянуто твори грецького прозаїка Олександра Пападіамантіса та відображене в них релігійне життя людей його часу. Так ми дізнаємось, що багато проявів грецької народної релігійності аж до наших днів походять від учень і принципів ісихастського руху XVIII і XIX ст.

Ключові слова: ісихазм, народна (мирська) релігійна традиція, Олександр Пападіамантіс, обрядова поведінка, релігійний фольклор.

The study investigates the way in which the Hesychastic tradition,

* Професор фольклористики кафедри історії та етнології Фракійського університету імені Демокріта.

** Professor of Folklore Studies, Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace.

Однак, перш ніж приступити до теми, зробимо чітке методологічне уточнення: де, на нашу думку, відображено ісихастське уявлення про грецькі народні релігійні звичаї? Я вважаю, що найповніше ісихастські сліди в грецькому релігійному фольклорі містять коментарі св. Никодима Святогорця до божественних і священних канонів Православної Церкви, зібрані в його знаному творі «Підаліон» [Βαρθολύμης, 2006, с. 11–26]. Із цих обширних текстів ми можемо не лише почерпнути інформацію про звичаєве життя візантійського та післявізантійського періоду й епохи, у яку жив св. Никодим, але й побачити структуроване та задокументоване ставлення

до проявів народної релігійності часу, який не надто віддалений від дитинства та юності О. Пападіамантіса, коли формувалися його звичаєві переживання [Παπαθανάση-Μουσιουπούλου, 1984, с. 17–18]. Таким чином, це порівняльний матеріал, за допомогою якого ми можемо спостерігати, якою мірою ісихастські погляди, які знав та іноді наслідував О. Пападіамантіс, відображені у висловлюваннях грецького народного поклоніння.

О. Пападіамантіс у своїх оповіданнях згадує майже всі основні пункти річного святкового циклу [Μέγας, 1957, с. 157–158]. Як типовий приклад можна розглянути його посилання на великодні грецькі звичаї. Перш за все описи письменника стосуються головним чином літургій та служб у скромних і маленьких каплицях, із випадковими співаками й смиренними священниками, далеких від великих парафій і показного блиску архієрейських літургій. У цьому він погоджується із суворим та смиренным характером ісихастів. Звичаї, які він описує за своїм благочестивим вибором, безпосередньо пов'язані з богослужінням [Μέγας, 1957, с. 34–35]. Тут не знайти, наприклад, широких посилань на звичаєві форми, що сягають дохристиянських пережитків, які не прийняла ісихастська традиція, напоумляючи християн не дотримуватися їх.

О. Пападіамантіс, описуючи традиції своїх сучасників, які перебували під впливом вчення ісихастів, задовольняється описом

which began with the Holy Mountain (Athos) and spread through the Hesychastic Fathers to many Greek regions, affected the formation of the practices of Greek folk religious life. For this purpose, we analyse the works of the Greek novelist Alexander Papadiamantis and the religious life of the people of his time reflected in them. Thus, we discover that many displays of Greek folk religiosity up to the current times derive from the teachings and principles of the Hesychastic movement of the eighteenth and nineteenth centuries.

Keywords: *Hesychasm, folk (secular) religious tradition, Olexandr Papadiamantis, ritual behaviour, religious folklore.*

свята й великоднього столу, де навіть будь-які відхилення є незначними і допустимими напередодні радості Воскресіння, яку він сам, як видно, переживає інтенсивно й тривало, а також парагімнографічні піснеспіви [Παπαθανάση-Μουσιολπούλου, 1984, с. 17–18], одні з найневинніших і благочестивих. Навіть словесні відступи наш автор виправдовує як такі, що є результатом ревності та відлуння справжнього народного релігійного досвіду.

Послідовний в описі людських пристрастей, він не виключає із цього списку й пристрастей священників. В «Εξοχική Λαμπρή» священник Кириакос, який домовився зі своїм співнастоятелем о. Феодором Сфонтиласом обслуговувати парафіян за межами поселення, ділячись при цьому доходами Страсного тижня, розлютився і залишив богослужіння, коли дізнався, що священник Феодор таємно передає пожертви своїй дружині й тещі. Однак у дорозі він кається, просить вибачення, повертається до свого священного обов'язку і заспокоюється, даючи читачам приклад покаяння [Βαρθούνης, 1998, с. 32], згідно з ісихастськими нормами.

О. Пападіамантіс не показує нам людську природу, невразливу до гріха. Натомість він має справу із грішниками, його цікавить їхнє покаяння та духовне піднесення. І саме в питаннях народного поклоніння зазвичай спостерігається вияв грішного вибору. Він, безумовно, погоджується в цьому пункті із вченням про покаяння отців ісихастів, даючи описи, що, по суті, є прикладом учення ісихастів [Ημελλος, 2003, с. 201–204]. Якщо читати його твір не частинами, а цілісно, можна побачити, що його метою є більш людинолюбне, але водночас православне лікування гріха, яке зважає на хворобу людської природи, що плаче та шкодує про падіння, не засуджуючи впалого; яка має абсолютну довіру до поблажливості, любові та безмежного милосердя Бога до того, хто щиро кається. І ця позиція, що контролює гріх, а також допомагає одужанню впалого грішника, є згідним із ученням святих ісихастів, які в XIX ст. навчали в багатьох регіонах Греції.

Серед фольклорних текстів він розглядає ті, які не передбачені православним уставом як спрощені, сільські й благочестиві звичаї неписьменних людей, розглядаючи їх прояви побожності. Цей його погляд подібний до аналогічних випадків в коментарях св. Никодима Святогорця, який показує благочестивими навіть ті народні релігійні звичаї, що засуджує, не бажючи, однак, засудити виконавців [Γριτσόπουλος, 1996–2000, с.77], тобто демонструючи ісихастське сприйняття цієї проблеми.

З іншого боку, як було зазначено вище, в його описах, як правило, відсутні дохристиянські звичаєві пережитки, а саме грецькі народні релігійні звичаї, що походять із дохристиянського періоду і які Церква через синоди та вчення Отців систематично намагалася усунути або узгодити з православним літургійним життям, щоправда, не завжди успішно [Trombley, 1998, с. 14–15]. Варто зауважити, що значна частина відповідних коментарів св. Никодима в «Підаліоні» присвячена цим дохристиянським пережиткам. Це упушення О. Пападіамантіса, без сумніву, не є випадковим, і в ньому можна побачити аналогічне критичне ставлення отців ісихастів до цієї звичаєвої дійсності народу [Πάσχος, 1996, с. 85–96], яку вони прагнули трансформувати, замінюючи звичаї іншими, греко-православними.

Часто ісихастське походження того, що описує О. Пападіамантіс, можна побачити з простих слів чи фраз, через які наш автор дискредитує профанні народні звичаї, пов'язані з проявами народного поклоніння. З гострими зауваженнями О. Пападіамантіс, наслідуючи відповідну ісихастську традицію, ганить тенденції до секуляризації та десаκραлізації своєї доби [Erickson, 1998, с. 46].

Будучи систематичним, досвідченим спостерігачем і дослідником проявів народної релігійності, наш автор зворушений проявами віри людей і виявом їхньої надії на Бога в найважливіші моменти життя. Однак водночас він чітко розрізняє те, що належить Церкві, і те, що походить із магічної сфери нашої релігійної традиції [Χατζηφώτης, 1970, с. 25–26], що викликає несхвалення Церкви, так само, як це виражено у відповідному коментарі св. Никодима Святогорця [Ήμελλος, 2003, с. 205]. Таке ставлення він демонструє і до язичницьких звичаїв, що збереглися в поєднанні з християнськими практиками, як наприклад, жертвоприношення тварин, що слідує за освяченням, що його виконує священник після закладення основи будинку з метою «доброго встановлення». Він формулює свою критику читачеві, який нічого не підозрює, часто одним словом або особливими мовними зворотами, достатніми, аби висловити несхвалення. Позиція, що має ісихастське походження, показана також у відповідних коментарях св. Никодима Святогорця та св. Афанасія Парійського стосовно проявів народного поклоніння свого часу [Ήμελλος, 2000, с. 417].

Ісихастським насамперед є його ставлення до настоятелів, які жили й виконували свої священницькі обов'язки у світі. Він

визнає та описує з великим гумором їхні слабкі сторони, пов'язані або з неписьменністю, або зі спробами знайти фінансові ресурси, щоб прогледувати свої зазвичай великі родини. Він не кидає камінь анафемі, але завжди залишає місце для покаяння та переміни, як у випадку зі згаданим вище священником. Ці його розповіді споріднені з народними оповідями про священників грецького народу і включені в його тексти не з метою сатири, а навпаки, аби покращити, іноді особливо витончено, погано написане або погано закінчене [Varvounis, 2005, с. 297–312]. Це ставлення подібне до того, що його дотримувалися отці ісихасти стосовно священників, які відходили від усталеного порядку [Varvounis, 2005, с. 299].

З іншого боку, прихильність греків до малих і скромних каплиць, як він часто описує як блискучі не матеріально, а духовно храми, також має ісихастське коріння [Βαρθολούμης, 1998, с. 111]. Подібно до традиційних ісихастів, грецький народ відпочиває в старому візантійському і післявізантійському храмі та бачить за оздобленням духовну велич прототипа, святої особи, яку вони зображують. Цей перехід від матеріального до духовного, від земного до потойбічного люди переживають через богослужіння й народні звичаї, які його супроводжують, так само, як навчали ісихасти, маючи на увазі зовнішні види богослужіння. Особливо цікаві ті згадки О. Пападіамантіса, із яких видно, як він інтерпретував іконографію [Τριανταφυλλόπουλος, 1993, с. 70–75]. О. Пападіамантіс уважав, що ікони подібні до того, як їх тлумачили та сприймали не лише ісихасти, а й простий та благочестивий грецький народ.

На закінчення проаналізуємо ще один приклад. Під явним впливом вчення отців ісихастів грецький народ звик виконувати «сорок літургій» у різних обставинах, зокрема для прощення гріхів померлих, для запобігання скорбот, хвороб і магічних заклинань, а також для прощення за давнених гріхів живих у поєднанні зі сповіддю та покаєнням [Βαρθολούμης, 2010, с. 98–101]. О. Пападіамантіс часто згадує та описує літургійні звичаєві практики зі згодою та схваленням, як і св. Никодим Святогорець [Βαρθολούμης, 2006, с. 210]. Він показує, як люди використовують їх, підкоряючись відповідним духовним настановам, що їх ісихастська традиція схвалила як найкращі.

Вивчення оповідань і творів О. Пападіамантіса показує, що звичаїв, про які він згадує, дотримуються на острові Скіатос і в Афінах і його сучасники, які перебували під прямим впливом ісихастського вчення та адаптували до нього власні прояви ре-

лігійності [Βαρθούνης, 1998, с. 135]. Згідно з цими практиками, православна традиція і народне благочестя не можуть бути ані засобом, ані способом, але становлять досвід і обмежувальний фактор релігійно-обрядового життя народу, у якому ісихастське коріння закономірно проявляється і домінує для духовного розвитку людей [Γεωτόπουλος, 1996–2000, с. 74].

О. Пападіамантіса цікавить релігійний мирянин, тому він обирає ті звичаєві форми та народні обряди, які пов'язані з явищем народної релігійності, і таким чином пристосовує це мистецтво до свого життя. Релігійне життя завдяки сімейній традиції та християнському вихованню, яке він отримав на Скіатосі, прихистку отців ісихастів, вигнаних із гори Афон, що, залишившись у монастирях, заснованих ними на островах Егейського моря (Скіатос, Ікарія, Самос, Патмос, Хіос), значною мірою оновили грецьку народну релігійну традицію.

Мета О. Пападіамантіса полягає в тому, щоб показати читачам приклад, підкреслити цінність традицій та їх відроджувальну духовну силу, прикрасити новизну й тенденції ксеноманії, або відчуження, які були очевидними в його час головним чином під впливом європеїзації, що торкнулася межі некритичної вестернізації [Erickson, 1998, с. 45–46]. Однак він також переслідував мету представників святогірського ісихазму, коли вони своїм словом і прикладом намагалися просвітити покоління, готуючи його духовно та ведучи до спасіння й морального зростання.

Новели О. Пападіамантіса пов'язані між собою глибоким внутрішнім зв'язком. Цієї єдності досягнуто символічно через посилення на народні релігійні дії та практики, обряди й звичаї, що присутні в усіх його новелах [Χατζηφώτης, 1970, с. 129–130]. Усі описані народні релігійні обряди спонтанно й невимушено закінчуються таїнством Євхаристії, як це відбувається в православному релігійному житті. Через євхаристійне життя досягнуто єдності Церкви, а також єдності людей і природного середовища в контексті тлумачення творіння як Євхаристії. Це також було основним положенням вчення ісихастів, що його сприйняв грецький народ [Πάσχος, 1996, с. 11–13].

Усе це є живим свідченням, що виходить із серця ісихастської традиції саме тому, що ґрунтується на вірі та усвідомленні традиційної релігійності в цілому. І саме для всього цього розгляд описаних О. Пападіамантісом народних релігійних звичаїв, що базується на ісихастському погляді на народну релігійність, є ключовим джерелом для дослідження того, як вчення ісихазму

σφoρμυvαλο γρeצькy нαρoδнy ρeλιγiйнy тα oβρyδoвy тραδιцiю πρoтyγoм ХVІІІ тα ХІХ σт., зaλιшaючι вιδιμιμι тα зρoзυμiлι-мι ιι σлiдι aж дo нaшιх днiв.

Πeρeκлaд Βασιλy Πρyсa

1. Erickson J. H. On the cusp of Modernity: The canonical Hermeneutic of St. Nikodemos the Hagiorite (1748–1809). *St. Vladimir's Theological Quarterly*. 1998. Τόμ. 42. Σελ. 45–47.
2. Trombley F. R. The Council in Trullo (691-692). A study of the Canons relating to Paganism, Heresy and the Invasions. *Comitatus*. 1978. Τόμ. 9. Σελ. 1–18.
3. Varvounis M.G. Stories about priests in Greek Folklore. Neohellenic Heritage at the Serbs. Papers presented to professor Miodrag Stojanovitch. Beograd, 2005. 320 σελ.
4. Βαρβoύνησ Μ.Γ. Σουλιωτάκη Νικ. Η παρaδoσιακή θρoσκευτική συμπεριφορά των συγχρόνων του στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Αθήνα, 1998. 250 σελ.
5. Βαρβoύνησ Μ.Γ. Λαϊκές θρoσκευτικές τελετουργίες στην Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη. Αθήνα, 2010. 580 σελ.
6. Βαρβoύνησ Μ. Γ. Λαϊκόσ πολιτισμόσ και εκκλησιαστική παράδοση. Μια λαογραφική ανάγνωση του «Πηδαλίου» των Αγαπίου ιερομονάχου και Νικοδήμου Αγιορείτου. Αθήνα, 2006. 310 σελ.
7. Γιανναράс Χρ. Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα. Αθήνα, 1992. 510 σελ.
8. Γριτσόπουλος Τ. Νικόδημος Αγιορείτης ο Νάξιος και το κίνημα των Κολλυβάδων. Πρακτικά Συμποσίου «Νικόδημου Αγιορείτου του Ναξίου Πνευματική Μαρτυρία» (Νάξοс, 8–11 Ιουλίου 1992). Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών. 1996–2000. Τόμ. 16. Σελ. 60–82.
9. Ημελλοс Στ. Αθανασίου του Παρίου, Περί παραδόσεωс. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου «Άγιοс Αθανάσιοс ο Πάριοс». Πάροс, 2000. Σελ. 415–426.
10. Ημελλοс Στ. Λαογραφικά. Ποικίλα. Αθήνα, 2003. Τόμ. 4. 420 σελ.
11. Μέγασ Γ.Α. Ελληνικά εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείασ. Αθήνα, 1957. 310 σελ.
12. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Καλλ. Αλ. Παπαδιαμάντηс. Οι ελληνορθόδοξεс ριζес του έργου του. Λαογραφική μελέτη. Αθήνα, 1984. 240 σελ.
13. Πάσχοс Π.Β. Εν ασκήσει και μαρτυρίω. Ανέκδοτα Φιλοκαλικά και Κολλυβάδικα υμναγολογικά κείμενα για τον μοναχισμό, τουс νεομάρτυρεс και την παράδοση, των Αγίων Νικόδημου Αγιορείτου και Αθανασίου του Παρίου. Αθήνα, 1996. 260 σελ.
14. Τριανταφυλλόπουλοс Ν.Δ. Ο άγιοс Μερκούριοс, Ιουλιανόс ο Παραβάτηс και Αλέξανδροс Παπαδιαμάντηс, εικονολογικές παρεκβάσειс σε μια ιδεολογική διαμάχη. *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*. 1993. Τόμ. 2. Σελ. 61–76.
15. Χατζηφώτηс Ιω. Ο. Παπαδιαμάντηс. Αθήνα, 1970. 150 σελ.